

В статье рассказывается о становлении, развитии, перспективах жанра эссе в узбекской литературе, а также о жанрах эссе и бадиа. В данной статье представлены сведения об эссе в узбекской литературе. Сравнительно проанализированы высказывания писателей о жанрах эссе, мемуары, бадиа.

SUMMARY

The article describes the formation, development, prospects of the essay genre in Uzbek literature, as well as the genres of essays and badia. This article provides information about essays in Uzbek literature. The statements of writers about the genres of essays, memoirs, badia are comparatively analyzed.

ERKIN VOHIDOV LIRIKASIDA G'OYA VA ADABIY TALQIN

Z.Sh.Baltayeva – assistent o'qituvchi

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Tayanch so'zlar: lirika, adabiy talqin, ifoda uslubi, she'riy dunyoqarash, uslubiy-shakliy izlanishlar, badiiy mohiyat, mantiqiy izchillik, tasavvur oqimi, tuyg'u, tasvir ruhiyati.

Ключевые слова: лирика, литературный анализ, способ выражения, поэтическое мировоззрения, методическо-форменные исследования, творческое мастерство, логическая последовательность, поток представления, чувства, духовное представление (духовное изображение).

Key words: lyrics, literary interpretation, poetical standpoint, methodological research, artistic essence, logical sequence, imagination, emotion, spirit image.

Har bir shoir jamiyat belgilab bergan axloq mezonlarini ruhiyat o'lchamiga soladi. Zero, odamzod ma'naviy olami shu qadar rang-barang hamda murakkabki, uni to'laqonli idroklash va tuyish muayyan ziddiyatlar keltirib chiqaradi. O'z navbatida, jarayon muntazamligi ijtimoiy ong muhim qirrasini – badiiy adabiyot sajiyasini ham tayin etadi. Hayot va ruhiyat, kishi va muhitni tutashtiradigan ehtiyoj doimo idrokni taqozolaydi. Unda shaxs maqsad va intilishlari, qiziqish va manfaatlarini barqarorlashadi, unda odamzod iroda yo'nalishi o'ziga xosligi va e'tiqodi butunligi markazlashadi, unda inson hissiy ilg'ami shiddati va aqliy salohiyati bosimi o'zaro to'qnashadi, unda ruhiy kechinma tig'izligi hamda g'oya tizimi falsafiy teranligi bir-biriga qorishib ketadi.

Erkin Vohidov XX asr o'zbek she'riyati zabardast vakillaridan biri. Uning ijodida inson ruhiy olami turfa ranglarda namoyon bo'ladi. Ilk ijodidan milliy nazmga "tong nafasi"ni olib kirgan shoir adabiy talqinida tasvir hamda tasavvur yig'irligi bo'rtib turadi. Haqqoniyat va nafasat yaxlitlashgan adabiy merosda ingichka sezimlar hissiy tuslanishi ustuvor! Ijodkor poetik tafakkurida tasvir ruhiyati o'ziga xosligi, hissiy idrok miqyosi o'zgaruvchanligi, mushohada qamrovi egallagan tezkorlik, talqin va tahlil o'rindoshligi, g'oya adabiy vazifadoshligi, tahlilda namoyon ma'no teranligi, tashbeh va tushuncha ziddiyati jilolanadi. Muallif qat'iy ravishda so'z miqyosini kengaytiradi, natija o'laroq ong hissiy ong tovlanishlari mohiyatni estetik baholashga zamin hozirlaydi. Unda hayotiy aqida jonli mushohadani tavsiflaydi, unda tahlil va talqin sintezi bir-birini to'ldiruvchi omilga aylanadi, unda rivoya texnikasi shaxs ham zo'hir, ham botinida mujassam evrilishlarni belgilashga xizmat qiladi, unda shuur aloqasi ijodiy mustaqillikka zamin yaratadi, unda ifoda yo'sini va tasvir tabiati ijodkor maqomini belgilaydigan omilga aylanadi:

Ey, men bilgan,

Bilmagan dunyo!

Zarradan to Koinot qadar

Fikrat bovar qilmagan dunyo! [3:79].

Tuyg'u va kechinma aloqalanirilgan mohiyati aslida o'quvchini ham shaxsiyat, ham jamiyat tutumi ziddiyatlarini anglash va qayta baholashga o'rgatadi. Ifoda qo'llanmasi aniqligi va tasvir ruhiyati yorqinligi tasavvur, tajriba hamda dunyoqarash zichligini ta'minlaydi. Shu boisdan, matnda shoir botinini band etgan tushuncha tabiiy mohiyat kasb etadi. Kitobxon tasavvurini uyg'otishga yo'naltirilgan lirik ifodada ohang kuzatilsa-da, tasvir intihosini berishdan muddao – aynan voqelikka munosabatdan hosil bo'lgan tuyg'uni jilvalantirishdan iborat. Unda ruhiy munosabat ijtimoiy mohiyatni yoritadi, unda mushohada zalvori idrokni teranlashtiradi, unda tasvir ruhiyati o'ziga xosligi ifoda mustaqilligini tayin etadi, unda obrazlar qatimi shaxs ma'naviyatini poetik tahlil predmetiga aylantiradi, unda sintaktik tanlov she'riy

dunyoqarash tig'izlashuviga yo'l ochadi, unda ma'naviy yuksalish erk sezimini tavsiflaydi, unda ko'ngil rozi, shaxs manfaati real hayotaro badiiy idrokka to'qnashadi.

Erkin Vohidov yangi davr o'zbek lirikasi tarixida munosib o'rin egallagan shoir sanaladi. Uning ijodida o'ziga xos estetik salohiyatni namoyish etadigan ifoda salmog'i mavjud. Shoir "meni" da shaxs ruhiyati hamda ijtimoiy sharoit taqozosi yaxlit tarzda omuxtalashib ketadi. Unda tahlil tig'izlashuvi tasvir ruhiyatini belgilaydi, unda tafakkur idroki so'z zalvoriini oshiradi, unda sohir bir dard nafasat hujayralariga singadi, unda falsafiy umumlashma ruhiy-axloqiy olam yaxlitligini dalolatlaydi, unda ijodiy tasavvur inson ruhi va nafasi, ovozi va ehtiyojini tasvir maydonida alohidalaydigan hamda umumlashtiradigan estetik baholash mezonlariga evriladi:

Inson jismin berib menga bul sifat,

Keng olamni qilding ko'kragimga jo.

Dilimga his berding, boshimga fikrat,

Qulog'imga ohang, ko'zimga ziyo.

Solding qalbga jonu jonga muhabbat,

Qo'limga soz tutding, tilimga navo [3:122].

Odatda, inson hayotiy aqidasi doimo cheklangan. Chunki umuminsoniy qadriyat va milliy mezon nisbiy xarakterga ega bo'lib, har bir xarakter beqarorligi ijtimoiylikka tutashadi. Shuning uchun ham badiiy xarakter yaratish mezonini xususida so'z ketganda, qahramon ichki dunyosi tadrijini belgilash va ruhiyat mintaqalari rang-barangligini mantiqan asoslashga katta ahamiyat qaratiladi. Demak, badiiy xarakter turfa ruhiy holat-kechinmalar nisbatiga asoslanadi. Obraz harakat yo'nalishini esa tasavvur va taassurot umumkayfiyatga aylanishi belgilaydi. Binobarin, har bir adabiy talqin jarayonida ratsional rivoya texnikasi tahlil ketma-ketligini ta'minlaydi. Inson va borliq, inson va jamiyat, keng ma'noda, mavjudlik jumbog'i idroki turfa falsafiy-estetik umumlashmalarni yuzaga chiqaradi. Harakat doimiy rivojlanishda bo'lganligi bois badiiy ong ham shunday xususiyatga ega. Bu hol xarakter iroda yo'nalishi hamda tugalligini ifoda markaziga ko'tarishni taqozo etadi. Inson o'z fe'l-atvoriga ko'ra murakkab individ. Chunki uning tafakkur tarzi erkin va mustaqil qutb bo'lib, individuallikni ta'minlaydi. Ayni paytda, ong mustaqilligi shartli mohiyatga ham ega. Adabiy g'oya jamiyat taqozosiga ko'ra yuzaga keladi. Demak, har bir xarakter idroki tor xususiy ma'noda olinganida ham obyektivizmga daxldor:

U, dunyoga kelib, tashvishning

Orqasidan yelib-yugurdi.

Na so'ngiga yetoldi ishning,

Na dunyoni anglab ulgurdi.

Oxir bir kun,

Aqli to'lgach, u

O'z jonining qadriga yetdi [3:148].

Poetik manzarada hayot ibtidosi va intihosi xususida so'z yiritiladi. Xolis tashqi kuzatuv mohiyatni to'laonli anglashga zamin hozirlaydi. Azal-azaldan ijod inson ko'nglini kashf etishga intiladi. Istak hamda imkon orasida kuzatiladigan tafovut uning hayotiy qamrovini belgilaydi. O'z navbatida, har bir adabiy talqin inson tabiatiga singdirilgan «mavjudlik jumbog'i»ni anglash va o'zlashtirishga harakat qiladi. Aniqrog'i, hayotiy idrok tabiati va estetik qamrov darajasi shuni taqozolaydi. Shu ma'noda, adabiy tafakkur poetik mushohada mantiqiy taraqqiyotini tugal va yaxlit, tuyg'u va ong tutashuvini to'liq va batafsil, tasvir va ifodani ixcham va siqiq tarzda jilvalantirish quvvatiga ega. Binobarin, inson faol munosabatini holat va harakat uyg'unligida umumlashtirishga moyillik badiiy ifodani kengaytiradi. Unda tahlil va tasvir qorishib ketadi.

Adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. –T.: «O'zbekiston», 2017.
2. Bahodir Karim. Ruhhiyat alifbosi. –T.: // «Adabiyot va san'at», 2016.
3. Vohidov E. She'r dunyosi. –T.: // «Adabiyot va san'at», 2001.
4. Mustaqillik davri adabiyoti. –T.: // «Adabiyot va san'at», 2006.
5. Quronov D. Mutolaa va idrok mashqlari. –T.: «Akademnashr», 2013.
6. G'afurov I. Yurak – alanga. –T.: Adabiyot va san'at, 1979.

РЕЗЮМЕ

Maqolada Erkin Vohidov lirikasida g'oya va adabiy talqin takomili, shoir ifoda uslubi o'ziga xosligi hamda so'z badiiy vazifadoshligi xususida mushohada yuritiladi. Unda ijodkor fitrati namoyishi, tasvir obyekti darajasi, hayotni poetik tadqiq etish tamoyillari, estetik idrok tabiati, muallif mahorat qirralari va baholash mezonlari nazariy jihatdan umumlashtiriladi.

РЕЗЮМЕ

В статье выражены мнение о совершенстве идеи и литературного анализа, своеобразность способа выражения поэта, и её художественной взаимозаменяемости. В нём теоретически обобщены демонстрация субъекта поэта, уровни объекта изображения, принципы поэтического исследование жизни, природа эстетического разума, грани мастерства поэта и критерии оценивания.

SUMMARY

The articles deals with E.Vohidov's development of ideas and literacy interpretation, poet's peculiarities of expression style and artistic work of words. In the article, the presentation of artist's indulgence, an image object level, the principles of poetic study of life, the nature of aesthetic perception, author's skills aspects and evaluation criteria are theatrically summarized.

ЭПИКАЛЫҚ ЖАНР ТИПОЛОГИЯСЫ

М.Д.Бекбергенова – филология илимлериниң кандидаты, доцент
Эжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: адабий турлар, жанр, эпос, типология, проза, тасвирлаш усуллари, эпопея, роман, баёнловчи жанр.

Ключевые слова: литературные роды, литературные виды, жанр, эпос, типология, проза, способы изображения, эпопея, роман, повествовательный жанр.

Key words: literary genres, literary types, genre, epic, typology, prose, ways of depiction, epic, novel, narrative genre.

Әдебиаттаныў илиминде әдебий теклер, түрлер, жанрлар деген түсиниклер бар. Әйемги грек философ - ойшыллари Сократ, Платон, Аристотель заманларынан баслап көркем әдебиат сүўретлеў өзгешелигине байланыслы үш түрге бөлінгени белгили. Бирақ әдебий түрлер хәм жанрлар терминлериниң қолланылыўы бойынша хәр түрли көзқараслар ушырасады.

Булар ҳақында әдебиат теориясында алымлардың хәр түрли пикирлери бар.

«Введение в литературоведение» («Әдебиаттаныўға кирисиў») сабақлығының авторы Г.Л.Абрамович әдебий теклерди әдебий сүўретлеўдиң усыллари деп атап, олар: эпикалық, лирикалық, драмалық, - деп көрсеткен еди [1:238]. Сондай-ақ, әдебий түр- бул поэзияның (көркем әдебиат мәнисинде) белгили бир формасы, ал жанр-поэзияның түрлениўи, - деп қолланыўды усыныс еткен [1:239]. Белгили әдебиатшы илимпаз Л.И.Тимофеев жанр ҳақында мына пикирди билдирген: «Француз сөзи «жанр» род деген мәнини аңлатады.» Усы мәнистен келип шығып, илимпаз өзиниң «Теория литературы» сабақлығында еки терминниң қолланатуғынын атап көрсетеди: «жанр (род мәнисинде) хәм жанрлық форма (түр мәнисинде). Түрдиң ишинде бөлиниўлерди (жанр сөзиниң тар мәнисинде) жуда майда хәм артықша, - деп есаплаган [2:355].

Г.Н.Поспелов өзиниң «Проблемы исторического развития литературы» («Әдебиаттың тарихий раўажланыўдағы машқалалары» деп аталған мийнетинде

Umuman, Erkin Vohidov yaratgan adabiy taqvim milliy mustaqillik ma'naviyatini mustahkamlashda davom etadi. Muntazam jamiyat estetik idealini yangilashga xizmat qiladigan shoir she'riyatida ulug'vor salobat ustuvor. Unda idrok ko'ngildan real hayot manzaralariga yuzlanadi, tasvirda uyushgan sezim shukhi kuchli po'rtanalar uyg'otadi. Mushohada yig'irligi va falsafiy tarqoqligi quyuqligi shoir g'oyaviy-estetik olami qudratini belgilaydi. Muallif badiiy tafakkurida kechadigan ruhiy holat ma'naviy qiyofa butunligiga daxldor. Inson dunyoqarashidan oziqlanadigan mavjud jarayon muntazam fikr yuksalishini taqozolaydi. Ruhiy holat ijtimoiy ildizlarini yoritishga yo'naltirilgan shoir she'riy tanlovda ajib bir tarovat qabarib ko'rinadi. Ruh ma'naviy daxlsizligini ijtimoiylashtirgan shoir adabiy talqinida inson iroda yo'nalishiga ishonch hissi yetakchi. Unda badiyat, dard hamda nafasat umumlashmasi yorqin tajassumini topadi.

«жанр термининиң еки мәнисте қолланылатуғынын көрсетеди: жанр деп бурыннан әдебий теклер (литературные роды) болып есапланған – эпос, лирика, драма ны атаған. Этимологиялық көзқарастан бул дурыс, себеби, француз сөзи «genre» (латынша «genus») - род (тек, шығыс) деген мәнисти билдиреди. Бирақ «жанр» деп көпшилик жағдайларда әдебий теклерди атамайды, ал хәр түрли әдебий теклерде пайда болғанларды, мәселен: эпопея, роман, новелла, очерк; яки ода, элегия, эпиграмма; яки трагедия, комедия, водевиль хәм т.б. атайды, - деп жазған еди [3:152].

Кейинги дәуірлерде әдебиат теориясы бойынша сабақлық жазған В.Е. Хализев әдебий теклер бул эпос, драма хәм лирика, - деп түсиндиреди [4:190].

Қарақалпақ илимпазлары С.Ахметов, К.Султанов «Әдебиаттаныў» сабақлығында жанр ҳақында мына түсиникти берген: « Әдебиат шығысы жағынан үлкен үш текке бөлинеди: эпос, лирика, драма. Ал, жанрлық жақтан роман, повесть, поэма, комедия т.б. деп бөлиў мүмкин. Өз гезегинде романды бир неше түрге жиклеўге болады» [5:186]. Профессор К.Мәмбетов «Әдебиат теориясы» оқыў қолланбасында әдебиаттың теги хәм түрлери бар екенлигин, олардың үш салаға бөлінгенин – лирика, эпос, драма. Үш сала тийкарында әдебий жанрлардың барлық түрлери раўажланғанын түсиндирген [6:172].

«Әдебиаттаныўдан сабақлар» оқыў қолланбасының авторы ф.и.д., проф. Қ.Жәрімбетов жанрды түр деп